

ДУХОВНИЙ ПРОСТІР СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглядаються питання визначення духовного простору як складової соціального простору, соціально-філософські аспекти умов та механізмів його формування і розвитку, вплив на сучасні загальноукраїнські суспільні процеси.

Ключові слова: духовний простір, духовність, соціальний простір, ментальність, регіональні уявлення, культура, цивілізація, суспільна свідомість.

Вступ

Зміни у формах прояву духовних процесів у сучасному українському суспільстві свідчать про вплив на них багатьох чинників. Останні породжені не лише актуальними проблемами сучасного життя, але й мають коріння в історичному минулому українського соціуму. Все це робить актуальним розробку соціально-філософських аспектів функціонування духовного простору суспільства, його структури, механізмів формування, конкретно-історичних та регіональних варіацій.

Аналіз досліджень і публікацій

В аналізі питань, пов'язаних з особливостями простору як філософської категорії та окремих його видів, їхнього співвідношення і взаємовпливу існують значні наукові здобутки. Проблеми різних аспектів соціального простору аналізувалися в роботах Р. Аронова, Е. Дюркгейма, Г. Зборовського, Ю. Плетнікова, В. Потьомкіна та О. Сіманова, А. Уледова, Х. Янагіди та ін. [5]. Проблеми соціально-географічного простору досліджені в роботах Я. Олійника, А. Степаненка, Л. Немець та ін. [2; 4; 11].

Результати досліджень у згаданих галузях наукового знання дають можливість виокремити із загальної структури соціального простору-часу феномен духовного простору як його окремої складової та окреслити поле взаємодії з іншими видами простору та основними соціальними процесами. Це обумовлює необхідність подальшого соціально-філософського дослідження соціального і духовного простору, окремих його складових, зокрема, сучасного духовного простору українського соціуму, регіональної специфіки ціннісних орієнтацій на рівні міжцивілізаційних відносин, визначення їх місця і ролі у національно-культурному контексті.

Постановка завдання

Соціально-філософський аспект питання полягає у більш глибокому вивченні змісту, структури та основних умов формування духовного простору у структурі соціального (суспільного) простору. При цьому, на нашу думку, з урахуванням сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні, необхідно звернути увагу на чинники міжцивілізаційної взаємодії у духовних процесах, становленні ментальності населення, роль якого помітно зростає.

У зв'язку з цим метою статті є розгляд основних засад поняття духовного простору, його змісту, зв'язку з іншими видами простору, важливих для розуміння умов формування духовного простору нашої держави.

Основна частина

Поняття простору і часу невід'ємно від певних способів руху матерії, виступаючи формою їхнього

існування [8, с.152]. В процесі дослідження простору у сучасній філософії розрізняються реальний, перцептуальний та концептуальний простори [5, с.5-79, 142], при цьому у процесі розвитку філософської думки погляди на простір від міфологізованого та соціологізованого ставали все більше об'єктивними, наближаючись до реального, онтологічного його розуміння. Сучасне розуміння проблеми простору-часу (у їхній невід'ємності) включає уявлення про різні види простору як форми існування різних якісно відмінних форм руху матерії.

З розвитком суспільних наук постало питання про виокремлення специфічного соціального простору як способу існування соціальної форми руху матерії. При цьому під соціальним простором розуміється такий простір, який формується соціальними процесами і взаємодіями і в якому зазначені процеси і взаємодії мають змогу реалізуватися [5, с. 130]. В такому разі основними критеріями виділення соціального простору слід визнати суспільні відносини як форму діяльності разом із суб'єктами цієї діяльності і відносин – людиною. Не ототожнюючи соціальний простір із фізичним простором (хоча є певна «розташованість» соціальних явищ у цьому просторі), його необхідно тлумачити як форму існування відповідних суспільних відносин. У найширшому розумінні «соціальне» трактується як тотожне поняттю «суспільство». Отже, «соціальне» повинно охоплювати все те, що виникає, формується, функціонує, розвивається і зникає у взаємодії індивідів і груп як між собою, так і з утворюваним у цій взаємодії цілим, спільним, загальним [7, с. 489-490].

Складовими частинами соціального простору можна розглядати, зокрема, соціально-економічний (досліджується системою економічних і соціальних наук), історичний (концепція японського філософа К. Янагіди), географічний та духовний простір. Виділяючи останній у структурі соціального простору, ми визначаємо його як специфічний простір духовної діяльності людства, який вміщує в собі результати культурно-історичних надбань, втілених у певних ціннісних нормах, правилах, мистецтві, релігії, науці та інших формах суспільної свідомості.

Для розуміння структури духовного простору слід вказати на такі категорії, як духовність, ментальність, регіональні уявлення, простір культури, релігійний простір, суспільна свідомість.

Суспільна свідомість як характеристика духовного простору є такою, оскільки набуває усупільненого характеру у соціально-особистісного відношення людей до цілей і результатів суспільного виробництва як його активних творців, що передбачає розмежування світу колективно сповідуваних уявлень... і реального світу, яким він існує поза його відобра-

женням у цих соціально-узаконених формах досвіду (за Е. Ільєнковим) [3, с. 29]. У зв'язку з цим для соціальної форми руху матерії умовно виділяється два рівня просторового існування. Це просторова організація соціальних явищ у фізичному просторі та власне соціальний простір, який являє собою форму існування відносин, що формуються у процесі діяльності [5, с. 156].

Менталітет соціуму виділяється на рівні суспільства, що охоплює всі групи, на рівні цілого народу, що проживає у межах даної країни (території, регіону), в умовах певного історико-соціокультурного та природно-географічного середовища й постійно відтворюється в поколіннях [2, с. 34]. З менталітетом безпосередньо пов'язана регіональна свідомість як система поглядів та уявлень, безпосередньо пов'язаних з проживанням на даній території. Складовими її компонентами виступають просторова самоідентифікація, територіальні уявлення, регіональний менталітет і територіальні інтереси [2, с. 34].

Для соціального (і, на нашу думку, духовного) просторів найбільш важливими характеристиками виступають насамперед: структурність, історичність, інтегративність, системність, регіональність, інформація, форма, динамічність (момент змін як противага моменту спокою) [5, с. 138-141]. Структурність та історичність виступає досить важливою ознакою соціального і духовного простору, оскільки кожний тип соціального простору, в свою чергу, може бути структурований залежно від його специфічних функцій і структурних взаємозв'язків, інакше, які сторони соціального буття і його структури виступають в якості фундаментальних матеріальних елементів, формою існування яких є соціальний простір, а в ньому повинні відображатися особливості рівня суспільно-історичної реальності [5, с. 142, 148, 156]. Отже, як ми вважаємо, соціально-філософський аспект дослідження духовного простору полягає у вивченні особливостей та закономірностей формування духовної сфери певного соціуму в конкретних природних, соціальних та культурно-історичних умовах.

Будь-яка система поглядів на світ та місце у ньому людини, що панує у певному соціумі, ґрунтується на його історичному досвіді. А цей досвід, у свою чергу, істотно обумовлює характер пануючих у суспільстві духовних цінностей, їхню ієрархію, зокрема, формування історичної свідомості. Остання є однією з найважливіших ознак, відображуючи панівний у тій чи іншій цивілізації тип культури [9, с. 12-13].

Україна за останнє десятиліття зайняла важливе місце у глобальній міжкультурній взаємодії, що позначилося на формуванні суспільної свідомості, духовності українського суспільства. В їхній основі лежить комплекс соціокультурних трансформацій в умовах переходу до постіндустріального суспільства. За таких умов загальна трансформація соціокультурних інститутів відбувається в напрямі більшого різноманіття форм, норм та цінностей, що сприяє формуванню багатоманіття стилів життя. Відбувається зміна форми суспільних протиріч, які набувають екзистенційного характеру, що формує новий спосіб зв'язків особистості та суспільства.

Соціально-економічна модернізація прийшла у суперечність із культурними і релігійними традиціями, цілями й цінностями, з національним характе-

ром. Тому українське суспільство охопила криза колективної ідентифікації і самоідентифікації, серед причин якої можна вважати зіткнення культурних потоків традиційної й постмодерної культури, коли суспільство практично миттєво (в історичному часі) перейшло у стан граничного нігілізму та ідеологічного вакууму [6, с. 116, 117]. Змінилася роль суспільної традиції, як однієї з фундаментальних підстав соціально-культурної проблематики, своєрідного способу накопичення, збереження та передачі соціального досвіду людей і водночас як невід'ємного засобу розвитку культури.

Важливу роль у такій трансформації духовного простору сучасності відіграють процеси урбанізації суспільства, що сприяє поширенню специфічної урбаністичної культури. Місто трансформувало традиції, віддалило людину від природи, помістивши її у світ антропогенних предметів, спричинило анонімність та нетривалість контактів, що сприяло трансформації традиційних моральних норм і санкцій. Сучасне індустріалізоване місто формує багато в чому секулярно-інтернаціоналізований варіант масової свідомості і, відповідно, спосіб життя, морально-психологічну атмосферу та ціннісні орієнтації. Через це на початку нового століття в масовій свідомості українського суспільства набули поширення різні типи ідеологем, які пов'язані з різними ціннісними орієнтаціями – від прозахідних ліберальних до соціалістичних та традиціоналістських, які розглядаються як провідні ідеологічні домінанти масової свідомості в сучасній Україні.

Події суспільного життя України за останнє десятиліття дозволяють говорити про посилення значення ціннісних засад ментальності, які притаманні окремим крупним цивілізаційним блокам, оскільки суспільні суперечності і конфлікти часто мають у своїй основі саме міжцивілізаційний характер. За таких умов сучасне українське суспільство може бути віднесене до розколотих країн, в яких основні групи населення тяжіють до різних культур і цивілізацій, що тягне за собою або політичний розкол по лінії даного міжцивілізаційного протистояння, або зберігається цивілізаційна розколотість.

Головною особливістю сучасного стану суспільної свідомості в Україні є регіоналізація духовного і релігійного простору, який сформувався історично й посилює роль функції органів державної влади як стабілізуючого чинника. Особливості сучасної релігійної свідомості України є також наслідком тривалого стану відсутності у православ'я інституціалізованого статусу панівної державної релігії та ситуації протистояння з інерелігійними впливами.

Конфліктний аспект міжконфесійних суперечностей в умовах України трактується передусім як «найбільш послідовний та інституційований конфлікт ідентичностей» [1, с. 2-10]. Потенційна конфліктність у суспільстві породжує реальну загрозу дотриманню основних прав людини, торкаючись підвалин громадянського миру та ускладнюючи міждержавні відносини, призводячи до внутрішніх розколів і зіткнень, які негативно позначаються на суспільному розвитку.

Невідповідність між ступенем прояву та спрямованістю релігійно-інституціональної і національно-культурної ідентичностей у загальній структурі украї-

нської ідентичності історично зумовила фрагментарність релігійно-конфесійних центрів у прагненні на виконання ролі провідної церковної складової нації та державотворення. Міжконфесійне та міжправославне протистояння в Україні є складовим елементом регіоналізації конфесійного простору країни, визначаючи конфігурацію цієї суперечності. Ці відмінності відображають також різнотипний характер стану та змісту релігійної свідомості, яка в такий спосіб також набуває ознак варіативності за регіональними критеріями. Тому світська громадянська влада повинна виконувати функцію стабілізуючого керівного чинника в розвитку нерівноважної суспільно-духовної системи, представленої, по суті, різними ідейними світобаченнями, причому ця функція має бути однією з пріоритетних у напрямках діяльності державних інститутів. Практичне наповнення цієї функції, окрім комплексу заходів економічного та правового порядку передбачає вироблення певної ідеологічної системи, спрямованої на формування перш за все міжкультурного діалогу та толерантності [1, с. 2-10].

Один із реальних шляхів створення гуманного громадянського соціуму пропонується у своєрідній мікромоделі ставлення сучасного демократичного суспільства до стану релігії та освіти, викладеної Е. Чимичем, де констатується наявність релігійної культури, – з одного боку, та культури релігії, яку слід підтримувати, – з іншого. На відміну від релігійної культури, «до культури релігії належить знання про сам феномен релігії, який можна за допомогою наукових методів дослідити, визначити і пізнати, тобто, це ті знання про явища, у які людина не зобов'язана вірити і яким вона не мусить підпорядковувати свою діяльність» [10, с. 172-173]. Погоджуючись із такою точкою зору, вважаємо, що подібна модель може бути розширена до таких понять, як «міжкультурна взаємодія» або «культура міжцивілізаційної взаємодії», що органічно включатиме в себе взаємодію у сфері не лише суто релігійної, а й етно-культурної площини.

Подібна мікромоделі сучасного демократичного суспільства була запропонована передусім щодо основних засад поєднання релігійно-культурних цінностей у суспільно-політичній, економічній структурі перехідних суспільств та в структурі суспільної свідомості. Особливо це стосується релігійно та етно-культурно неоднорідних спільнот, у тому числі й українського суспільства, що складає одну з його визначальних особливостей. Тому формування нової, більш дієвої моделі стосунків держави і суспільства має базуватися на позитивній соціально-філософській основі, адекватній відміченій специфіці історичного розвитку.

Е. Н. Сидоркіна

ДУХОВНОЕ ПРОСТРАНСТВО ОБЩЕСТВА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются вопросы духовного пространства как составляющей категории социального пространства, социально-философские аспекты условий и механизмов его формирования и развития, влияние на современные общеукраинские общественные процессы.

Ключевые слова: духовное пространство, духовность, социальное пространство, ментальность, региональные представления, культура, цивилизация, общественное сознание.

E. Sidorkina

SPIRITUAL SPACE OF SOCIETY: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT

This article discusses the spiritual space as part of the category of social space, social and philosophical aspects of the conditions and mechanisms of its formation and development, the impact on modern all-Ukrainian public processes.

Keywords: spiritual space, spirituality, social space, mentality, regional representation, culture, civilization, and social consciousness.

Висновки

Отже, духовний простір як складова частина соціального простору нами визначається як специфічний простір духовної діяльності людства, який містить у собі результати культурно-історичних надбань, втілених у певних ціннісних нормах, правилах, мистецтві, релігії, науці та інших формах суспільної свідомості. До його складу входять такі підвиди простору, як релігійний простір, простір мистецтва та ін.

Соціально-філософський аспект дослідження духовного простору полягає у вивченні особливостей та закономірностей формування духовної сфери певного соціуму в конкретних природних, соціальних та культурно-історичних умовах.

Сучасний стан і подальший напрямок розвитку духовного простору в українському суспільстві, на нашу думку, визначатиметься поглибленням процесів регіоналізації духовного простору українського суспільства. Це посилює роль і відповідальність існуючих демократичних інститутів державності у підтриманні миру і злагоди у суспільстві, налагодженні дієвого міжцивілізаційного спілкування та взаємозбагачення різних культур.

Список літератури

1. Еленський В. Є. Розлам. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичності / В. Є. Еленський // Людина і світ. – 2000 – № 6. – С. 2-10.
2. Немець Л. М. Навчально-методичний комплекс з курсу: «Основи соціальної географії» / Л.М. Немець, Ю.Ю. Заволока – Харків, 2012. – 108с.
3. Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – М.: Политиздат, 1986. – 367 с.
4. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії: навчальний посібник / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко – К.: Знання, 2000. – 204 с.
5. Потемкин В. К. Протстранство в структуре мира. / В. К. Потемкин, А.Л. Симанов – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1990. – 176 с.
6. Рязанова Л. С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст / Л. С. Рязанова – К.: Біла Криниця, 2004. – 239 с.;
7. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / Укл.: В. І. Воловчин, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. За загальною редакцією В. І. Воловина. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 590 с.
8. Философия. Основные идеи и принципы: Популярный очерк / А. И. Ракитов, В. М. Богуславский, В. Е. Чертихин, Г. И. Эзрин. Под общей редакцией А. И. Ракитова. – М.: Политиздат, 1985. – 368 с.
9. Хазанов О. В. Феномен религиозного историзма: некоторые подходы к пониманию еврейской и индийской традиций: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.00 "историография, источниковедение и методы исторического исследования" / О. В. Хазанов. – Томск, 2002. – 26 с.
10. Чимич Е. Релігія за комунізму та посткомунізму / Е. Чимич // Політична думка. – 1996. – № 3-4. – С. 162 – 176.
11. Шевчук Л. Т. Соціальна географія: навчальний посібник / Л. Т. Шевчук – К.: Знання, 2007. – 349 с.